

**РОЗВИТОК АНТРОПОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ У ВІТЧИЗНЯНІЙ
ПЕДАГОГІЦІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ - ПОЧАТОК ХХ
СТОЛІТТЯ)**

Висвітлено надзвичайно актуальну проблему розвитку антропологічних ідей у вітчизняній педагогіці. Проаналізовано антропологічні погляди видатних вітчизняних педагогів другої половини ХІХ - початку ХХ століття: М. Пирогова, К. Ушинського, М. Рубакіна, К. Вентцеля, П. Блонського, М. Рубінштейна. Обґрунтовано необхідність використання їх у педагогічній науці. Визначено провідні антропологічні ідеї педагогів досліджуваного періоду.

Ключові слова: антропологія, ідея, дитина, виховання.

Отражена чрезвычайно актуальная проблема развития антропологических идей в отечественной педагогике. Проанализированы антропологические взгляды известных отечественных педагогов второй половины ХІХ - начала ХХ века: Н. Пирогова, К. Ушинского, Н. Рубакіна, К. Вентцеля, П. Блонского, Н. Рубинштейна. Обоснована необходимость использования их в педагогической науке. Определены ведущие антропологические идеи педагогов исследуемого периода.

Ключевые слова: антропологія, ідея, ребенок, воспитание.

Extremely actual problem of development of anthropological ideas of our country pedagogics is reflected. Anthropological sights of known our country teachers of second half ХІХ - the ХХ-th century beginnings are analysed: N.Pirogova, K.Ushinskogo, N.Rubakina, K.Venttselja, P.Blonsky, N.Rubinshtejna. Is grounded necessary of their use for a pedagogical science. Leading anthropological ideas of teachers of the investigated period are defined.

Keywords: antropology, idea, child, education.

Постановка проблеми. ХХІ століття - час переходу до високоінформаційного розвитку суспільства, де вирішального значення набувають якості людського потенціалу та рівень освіченості й культура населення. Саме тому Концепцією виховання дітей і молоді в національній системі освіти визначено завдання забезпечення умов для інтелектуального, соціального, морального, фізичного розвитку і саморозвитку кожного учня. Це вимагає застосування ефективних підходів до виховання і навчання

особистості. Особливе значення з огляду на це має використання антропологічних ідей. Це передбачає, що в педагогічному процесі мають системно використовуватись дані всіх людинознавчих наук.

Реалізація вказаних завдань ініціює необхідність перегляду й глибокого осмислення генези антропологічних ідей у вітчизняній педагогіці другої половини XIX - початку XX століття.

Аналіз актуальних досліджень. Проаналізовані джерела дають підстави для висновку про те, що питанням розвитку антропологічних ідей у вітчизняній педагогіці досліджуваного періоду цікавляться багато сучасних науковців. Так, досліджується розвиток гуманістичних аспектів виховання та розвиток особистості в педагогічній антропології К.Д. Ушинського (Б. Бім-Бад, С. Карпенчук); питання співвідношення традиційної та інноваційної парадигми освіти в антропологічному вимірі (А. Аносов, М. Окса); використання в педагогічній теорії і практиці методолого-освітнього потенціалу вітчизняної філософської антропології (С. Клепко, Т. Троїцька).

Однак, розвиток антропологічних ідей у вітчизняній педагогіці другої половини XIX - початку XX століття не був предметом цілісного дослідження.

Мета статті. Мета - переглянути і глибоко осмислити антропологічні погляди видатних вітчизняних педагогів в означених хронологічних межах.

Виклад основного матеріалу. Термін «педагогічна антропологія» вперше вжито у 60-і рр. XIX ст. М. Пироговим (1810 - 1881) у статті «Питання життя» (1856). Для нього як і для К. Ушинського, термін «педагогічна антропологія» означав «нову педагогіку». На думку вченого, основними соціокультурними цінностями є людина і дитина. Держава, народ і людство існують тільки для людства, а дитина - ціль самої себе, а не засіб для досягнення цілей.

Досвідчений учитель повинен пробудити увагу учнів і викликати в них інтерес до нового матеріалу, а це, на думку педагога, - найголовніше для успішності навчання. Основними дидактичними принципами, які потрібно

застосовувати ще у початковій школі М. Пирогов уважав усвідомленість навчання, активність і наочність. Тому шестирічний вік дітей, на думку педагога, був найсприятливішим часом для того, щоб починати навчання дітей грамоті. Винятком може бути слабкий загальний розвиток дитини. Батькам і вихователям слід спостерігати за ходом розумового розвитку дитини та у відповідний момент скористатися її інтересом до грамоти, щоб почати систематичні заняття. М. Пирогов висловив цінні думки про психологію дитячої уваги, про засоби її розвитку в ранньому віці й розглядав увагу як особливий стан напруження тих частин мозку, які сприймають принесені органами відчуттів враження, підкреслював необхідність індивідуалізувати засоби виховання у дітей. Для розвитку мислення потрібна не лише наочність, але й слово. Відомий педагог уважав, що дар слова - це єдиний і неоціненний засіб проникнути в середину, значно глибше, ніж шляхом лише зовнішнього чуття. Цінним було й твердження вченого про те, що наочність і слово повинні використовуватись у тісному поєднанні [1].

Однією з найважливіших умов виховання і навчання М. Пирогов уважав дисципліну. Він засуджував казармений режим, сваволю, які поширювались у школах того часу, бездушне ставлення до дітей і вимагав гуманності і сердечності у підтриманні дисципліни. У випадку провини учня педагог повинен уважно врахувати обставини, за яких скоєна провина, об'єктивно оцінити його, довести до свідомості учня його провину і справедливості призначеного за неї покарання.

Термін «педагогічна антропологія» уточнив і наповнив конкретним змістом - К. Ушинський (1824 - 1870) у своєму всесвітньовідомому творі «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» (1868 - 1869). Аналіз цієї праці засвідчив, що автор представив методологічне обґрунтування педагогіки, розкрив місце педагогічної антропології в низці людинознавчих наук (психологія, фізіологія, анатомія), проаналізував процеси пізнання дитини, закономірності розвитку її пам'яті, уяви, мислення та інших видів психічної діяльності, і наголошував на тому, що на цих

знаннях будується навчання й виховання.

Перший том він присвятив аналізу психофізіологічних основ пізнавальної діяльності, результати якого вважав за необхідне застосувати в дидактиці. Педагогічна антропологія, на переконання К. Ушинського, повинна починатися з фізіології і гігієни, з дослідження фактів і чинників, що характеризують здоровий, нормальний розвиток людського організму. Всесвітньовідомий педагог мав намір викласти фізіологічні дані і весь процес «пізнання», починаючи від простих первинних відчуттів і доходючи до складного розсудливого процесу [3].

Щодо другого тому, то він стосується психофізіологічних особливостей емоційної та вольової сфер, що має велике значення для виховання. К. Ушинський розглядає процеси душевних відчуттів (здивування, цікавість, горе, радість і тому подібне); закінчуючи тим свою індивідуальну антропологію.

У третьому томі К. Ушинський мав намір викласти педагогічні заходи і правила, які впливають з аналізу законів психофізіологічної діяльності. Проте передчасна смерть ученого залишила це завдання невиконаним.

Відомий вітчизняний учений К. Ушинський у вищезгаданій праці «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» та інших публікаціях загострював увагу на тому, що від правильного виховання залежить майбутнє як окремої людини, так і людства загалом, тому найважливішим фактором удосконалення суспільства є, на його думку, формування духовності особистості. Учений прагнув розв'язати суперечності, які містяться в самій людині: матеріальна й духовна її природа [3].

К. Ушинський визначив вищою метою виховання всебічний розвиток особистості, формування гармонійних взаємовідношень особистості та суспільства. Мета виховання має бути взята з потреб, що породжуються суспільним життям, і тим самим, на думку Г. Ананьєва, він увів в педагогіку «антропологічний принцип», який означав визнання цілісності людини,

неподільності її духовної та тілесної природи, поєднання розумового і етичного виховання з фізичним вихованням і забезпеченням здоров'я.

Зокрема, К. Ушинський формулює принцип своєї педагогічної антропології, вважаючи, що, перш ніж приступити до вивчення педагогіки у вузькому сенсі, як збір правил педагогічної діяльності, педагог повинен дізнатися все про предмет свого виховного впливу - про людину. «Ні у чому, можливо, однобічний напрям знань і мислення так не шкідливий, як в педагогічній практиці», - вважав К. Ушинський. Серед головних джерел своєї педагогічної теорії він виділяє психологію і фізіологію, підкреслюючи особливу роль психології [2].

Уявлення про людину як істоту, що розвивається і удосконалюється, є основою всієї педагогічної системи К. Ушинського, і педагогічної антропології.

Адже кожен організм, хоча і підкоряється загальним законам розвитку, є індивідуальність, а засоби і чинники виховання різноманітні, отже, і процес виховання має бути діалектичним процесом, у якому вихователь ураховує індивідуальні особливості дитини, умови її життя, щоб знайти педагогічну міру, яка матиме вплив на вихованця.

Зауважимо, що К. Ушинський був упевнений у тому, що необхідно поширювати між вихователями всілякі антропологічні знання, а для цього слід відкрити спеціальні педагогічні факультети. Метою педагогічного факультету повинне було б стати вивчення людини у всіх проявах її природи зі спеціальною пропозицією до мистецтва виховання. Виходячи з цього, К. Ушинський пропонує називати ці факультети антропологічними і вважає створення подібних факультетів справою надзвичайної важливості.

Праці К. Ушинського стимулювали появу таких наукових дисциплін, як гігієна виховання і навчання, вікова і педагогічна психологія.

Варто наголосити, що педагогіка, на думку М. Рубакіна (1862 - 1946), завжди має будуватися на основі уявлень про сьогодення і майбутнє суспільства, до життя в якому виховання готує нові покоління. Цілі і засоби

виховання залежать від суспільного світогляду, від історичного і соціального оточення. Освіта, і в першу чергу самоосвіта, що стимулюється відповідним чином організованим середовищем, є найважливішим олюднюючим чинником. Освіта є соціальна акція, в ході якої цілісна особистість повинна знайти світогляд, - «єдине і цілісне, і міцне і глибоке світобачення». Ідеї М. Рубакіна повністю співзвучні думкам К. Ушинського про сильний вплив сім'ї, суспільства, народу на виховання людини.

Відомий вітчизняний учений К. Вентцеля (1857 - 1947) закликав «звернути увагу на внутрішню людину, що формується в дитині», означав у його трактуванні створення Культу Дитини - людини, що вільно розвивається в усіх напрямках, «на всіх стадіях її життя, починаючи з моменту її народження». У основі педагогічної теорії К. Вентцеля знаходиться розроблене їм філософське вчення про людину, включене в соціальне середовище і космос, де центральною фігурою є суб'єкт, що пізнає, - людина. Тому метою виховання є, за словами К. Вентцеля, «жива людина», тобто «людина, в якій вільний розум, відчуття і воля; людина, що вдає із себе гармонійно ціле; людина природна і етична»; людина, в якій з розвитком власної індивідуальності розвиваються суспільні відчуття.

Оскільки в основу теорії педагогіки К. Вентцель поклав ідею - скільки дітей, стільки і систем виховання, а виховання розуміється як спонтанний і організований процес самотворчості особистості, то самотворчість дитини передбачає і включає розвиток як самовдосконалення її природи та індивідуальності, здійснюване на протязі життя, і засвоєння досвіду людства - вчення. Отже, мета виховання полягає, по-перше, в наближенні дитини до зразка ідеальної особистості; по-друге, в реалізації закладених природою здібностей. Тому особливості виховання, його методи, прийоми, на думку К. Вентцеля, повинні визначатися індивідуальністю кожної конкретної дитини, для чого необхідно систематично вивчати дитячу природу. Для педагога, вважав К. Вентцель, на першому плані повинні знаходитися душа дитини, розвиток кожної особистості, а не урок, не досягнення зовнішнього

результату. Завдання педагога - допомогти дитині самостійно за допомогою творчості дійти до розкриття законів моральності, істини, краси, допомогти формуванню самобутньої індивідуальності дитини. Це можливо при систематичному спостереженні, вивченні людини вихованця. Таким чином, усі ці ідеї залучили багато педагогів, проте справедливо наголошувалася надуманість і навіть небезпека для розвитку особистості закликів К. Вентцеля залишити дитину наодинці з її проблемами, по суті, самовідсунувшись від надання їй абсолютно необхідної підтримки.

З'ясовано, що одним із лідерів антропологічного напрямку в педагогіці був П. Блонський (1884 - 1941). З точки зору вченого, мета виховання не може бути чимось зовнішнім, а повинна витікати з генезису природи дитини і, що виховання — це розвиток природних потенцій зростаючої людини, засноване на певних закономірностях дитячої психіки. Особливість позиції П. Блонського полягала в наданні пріоритетності освіти по відношенню до виховання. Базовими проголошувалися культурні цінності, що спонукали до специфічно людського розвитку вихованця», у чому, на його думку, і полягало «головне значення науки, мистецтва, моралі». Він писав, що майбутня народна школа має бути яскраво- гуманітарною школою, школою людяності в повному розумінні цього слова. Особливо підкреслював, що ми повинні виховувати людину, здатну творити своє власне життя.

Як проголошував М. Рубінштейн (1878 - 1953), формування ідеалу багатогранної, всебічно розвиненої, цілісної особистості є «дійсною суттю освіти». За його переконанням, «освіта має бути освітою людини і нічим іншим бути не повинна, вона повинна мати на увазі культуру всієї особи - етичне облагороджування, підготовку людини, служіння ідеалу».

Антропологічних ідей згодом розвивали П. Каптерев, О. Лазурський і багато інших.

Висновки перспективи подальших досліджень. Проаналізовано антропологічні погляди видатних вітчизняних педагогів другої половини XIX - початку XX століття. Обґрунтовано необхідність використання

антропологічних ідей у педагогічній науці. З'ясовано, що в досліджуваному періоді було сформульовано провідні антропологічні ідеї: цілісність людської істоти (К. Ушинський, К. Вентцель, М. Рубінштейн), єдність тілесного, душевного та духовного буття (К. Ушинський, П. Блонський), взаємовплив особистого та соціального (М. Пирогов, М. Рубакін), зв'язок вікових та індивідуальних особливостей (К. Вентцель).

Література:

1. Бим-Бад Б. М. О перспективах возрождения педагогической антропологии / Б. М. Бим-Бад // Советская педагогика. — 1988. — № 11. - С. 10.
2. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори / К. Д. Ушинський // Твори в 6-х т. — К. : Держ. учбово-педагогічне вид-во, 1954. Т. 1. — 1954.
3. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : У 6-х т. - Т.1. - К. : Радянська школа, 1982. - 339 с.